

Κείμενο 12ο: Η ευθύνη του ρήτορα που συμβουλεύει

Εἰς δ' ἀσφάλειαν ἅπαντα μὲν ταῦτα ἀναγκαῖον δύνασθαι θεωρεῖν, οὐκ ἐλάχιστον δὲ περὶ νομοθεσίας ἐπαΐειν· ἐν γὰρ τοῖς νόμοις ἔστιν ἡ σωτηρία τῆς πόλεως, ὥστ' ἀναγκαῖον εἰδέναι πόσα τέ ἐστι πολιτειῶν εἶδη, καὶ ποῖα συμφέρει ἐκάστη, καὶ ὑπὸ τίνων φθειροῦσθαι πέφυκεν καὶ οἰκείων τῆς πολιτείας καὶ ἐναντίων. λέγω δὲ τὸ ὑπὸ οἰκείων φθειροῦσθαι, ὅτι ἔξω τῆς βελτίστης πολιτείας αἱ ἄλλαι πᾶσαι καὶ ἀνιέμεναι καὶ ἐπιτεινόμεναι φθίρονται, οἷον δημοκρατία οὐ μόνον ἀνιεμένη ἀσθενεστέρα γίγνεται ὥστε τέλος ἦξει εἰς ὀλιγαρχίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιτεινομένη σφόδρα ὥσπερ καὶ ἡ γρουπότης καὶ ἡ σιμότης οὐ μόνον ἀνιέμενα ἔρχεται εἰς τὸ μέσον, ἀλλὰ σφόδρα γρουπὰ γινόμενα ἢ σιμὰ οὕτως διατίθεται ὥστε μηδὲ μυκτῆρα δοκεῖν εἶναι. χρήσιμον δὲ πρὸς τὰς νομοθεσίας τὸ μὴ μόνον ἐπαΐειν τίς πολιτεία συμφέρει, ἐκ τῶν παρεληλυθόντων θεωροῦντα, ἀλλὰ καὶ τὰς παρὰ τοῖς ἄλλοις εἰδέναι, αἱ ποῖαι τοῖς ποίοις ἀρμόττουσιν ὥστε δηλὸν ὅτι πρὸς μὲν τὴν νομοθεσίαν αἱ τῆς γῆς περίοδοι χρήσιμοι (ἐντεῦθεν γὰρ λαβεῖν ἔστιν τοὺς τῶν ἐθνῶν νόμους), πρὸς δὲ τὰς πολιτικὰς συμβουλὰς αἱ τῶν περὶ τὰς πράξεις γραφόντων ἱστορίας ἅπαντα δὲ ταῦτα πολιτικῆς ἀλλ' οὐ ῥητορικῆς ἔργον ἐστίν.

Ο συμβουλευτικός ρήτωρ είναι ανάγκη να είναι σε θέση να εξετάζει πάντα τα θέματα ταῦτα, τα σχετικά με την ασφάλεια της πολιτείας. Δεν είναι όμως άνευ αξίας και η περί νομοθεσίας γνώσις. Διότι εις τους νόμους ἐγγεῖται ἡ σωτηρία τῆς πολιτείας. Εἶναι επομένως ἀνάγκη να γνωρίζει πόσα εἶδη πολιτευμάτων υπάρχουν και ποῖον εἶδος πολιτεύματος συμφέρει εις ἐκάστην χώραν και εκ τινων αιτίων είναι φυσικόν να προέρχεται ἡ διαφθορά των πολιτευμάτων, εἴτε συμφυῶν πρὸς αὐτὰ εἴτε ἀντιθέτων. Λέγω δε ὅτι τα πολιτεύματα διαφθείρονται ἐξ αιτίων συμφυῶν πρὸς αὐτὰ, διότι, εκτός του ἀρίστου πολιτεύματος, ὅλα τα ἄλλα εἴτε χαλαρούμενα, εἴτε ἐπιτεινόμενα, διαφθείρονται. Επὶ παραδείγματι ἡ δημοκρατία γίνεται ἀσθενεστέρα, ὥστε να καταντήσῃ τέλος εις ὀλιγαρχίαν, ὄχι μόνον ὅταν χαλαροῦται, ἀλλὰ και ὅταν παρασύρεται σε υπερβολὰς. Ὅπως ἀκριβῶς και ἡ κυρτὴ ἢ πλακωτὴ μῦτι, ἡ ὁποία φθάνει εις το κανονικὸν σχῆμα, ὄχι μόνον ὅταν χαλαρωθῶν οἱ ιδιότητές τῆς αὐταί, ἀλλὰ και ὅταν επιταθῶν πολὺ καταντὰ εις τοιαύτην κατάστασιν, ὥστε να μη φαίνεται πλέον ὅτι εἶναι μῦτι. Δια τὴν ἀσκησιν του νομοθετικῶ ἔργου δεν εἶναι μόνον χρήσιμον να γνωρίζει κανεὶς εκ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας ποῖον πολίτευμα εἶναι συμφέρον, ἀλλὰ και να γνωρίζῃ ἐπίσης και τα εφαρμοσθέντα εις ἄλλους λαοὺς πολιτεύματα και ποῖα ἐξ αὐτῶν προσαρμόζονται εις τον χαρακτῆρα ἐκάστου λαοῦ. Εἶναι πρόδηλον επομένως ὅτι δια μεν τὴν νομοθεσίαν εἶναι χρήσιμοι αἱ περιηγήσεις (διότι μόνον οὕτω ἡμπορεῖ να μάθει κανεὶς τους νόμους των διαφόρων ἐθνῶν) δια να καταστή δε κανεὶς ικανὸς πρὸς παροχὴν πολιτικῶν συμβουλῶν, τα συγγράμματα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Ταῦτα πάντα ὅμως ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης και ὄχι τῆς ῥητορικῆς.

Άριστοτέλης, *Ρητορική*, 1360 a 18 - 38. (Μετάφραση: Επ. Μαλαίνος)

Κείμενο 13ο: Παραδείγματα δημαγωγικής συμπεριφοράς

Πειράσομαι δ' ὑμᾶς διδάξαι, οὐς ἡγοῦμαι τῶν πολιτῶν προσήκειν ὀλιγαρχίας ἐπιθυμῆν καὶ δημοκρατίας ἐκ τούτου γὰρ καὶ ὑμεῖς γνώσεσθε, κἀγὼ περὶ ἑμαυτοῦ τὴν ἀπολογίαν ποιήσομαι, ἀποφαίνων ὡς οὔτε ἐξ ὧν ἐν δημοκρατία οὔτε ἐξ ὧν ἐν ὀλιγαρχία πεποίηκα, οὐδὲν μοι προσήκον κακόνουν εἶναι τῷ πλήθει τῷ ὑμετέρῳ. Πρῶτον μὲν οὖν ἐνθυμηθῆναι χρή, ὅτι οὐδεὶς ἐστὶν ἀνθρώπων φύσει οὔτε ὀλιγαρχικὸς οὔτε δημοκρατικὸς, ἀλλ' ἥτις ἂν ἐκάστω πολιτεία συμφέρη, ταύτην προθυμεῖται καθιστάναι· ὥστε οὐκ ἐλάχιστον ἐν ὑμῖν ἐστὶ μέρος ὡς πλείστους ἐπιθυμῆν τῶν παρόντων νυνὶ πραγμάτων. Καὶ ταῦτα ὅτι οὔτως ἔχει, οὐ χαλεπῶς ἐκ τῶν πρότερον γεγενημένων μαθήσεσθε. Σκέψασθε γάρ, ὧ ἄνδρες δικασταί, τοὺς προστάνας ἀμφοτέρων τῶν πολιτειῶν, ὁσάκις μετεβάλλοντο. Οὐ Φρύνιχος μὲν καὶ οἱ μετ' ἐκείνων δημαγωγοί, ἐπειδὴ πολλὰ εἰς ὑμᾶς ἐξήμαρτον, τὰς περὶ τούτων δείσαντες τιμωρίας τὴν προτέραν ὀλιγαρχίαν κατέστησαν πολλοὶ δὲ τῶν τετρακοσίων μετὰ τῶν ἐκ Πειραιῶς συγκατήλθον, ἔνιοι δὲ τῶν ἐκείνους ἐκβαλόντων αὐτοὶ αὐθις τῶν τριάκοντα ἐγένοντο; Εἰσὶ δὲ οἵτινες τῶν Ἐλευσινάδε

Θα προσπαθήσω να σας διδάξω ποιοι πολῖται ταιριάζει να επιθυμούν ὀλιγαρχία και ποιοι δημοκρατίαν· ἐξ αὐτοῦ και σεις θα μάθετε τα δίκαια, και ἐγὼ θα ἀπολογηθῶ εἰς τὴν ἀποδιδομένην εἰς ἐμὲ κατηγορίαν, ἀποδεικνύων ὅτι, οὔτε ἐξ ὧν ἐπράξα, ὅταν ἦτο δημοκρατία, οὔτε ἐκ τῶν πράξεών μου τὸν καιρὸν τῆς ὀλιγαρχίας, ταιριάζει να διάκειμαι ἐχθρικῶς προς τὴν δημοκρατίαν. Πρῶτον μὲν λοιπὸν να ἔχετε ὑπ' ὄψιν σας ὅτι ὁ ἄνθρωπος δεν εἶναι ἐκ φύσεως ὀλιγαρχικὸς ἢ δημοκρατικὸς, ἀλλὰ ὅποιον πολίτευμα σε καθέναν συμφέρει, τούτο ἐπιδιώκει να ἐγκαθιστά (εἰς τὴν πόλιν του)· ὥστε ἀπὸ σας προ πάντων ἐξαρτάται να επιθυμούν ὅσον τὸν δυνατὸν πλείστοι τὸ σημερινὸν πολίτευμα. Δεν εἶναι δύσκολον να ἐννοήσετε ἀπὸ τα προηγούμενα γεγονότα ὅτι οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα.

Διότι σκεφθῆτε, κύριοι δικασταί, (τι συνέβη) ὁσάκις ἀκριβῶς οἱ πρωτοστατήσαντες εἰς ἀμφοτέρως τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς μετεβάλλοντο.

Ὁ Φρύνιχος μὲν και ὁ Πείσανδρος και οἱ μετ' αὐτῶν συνεργαζόμενοι δημαγωγοί, ἐπειδὴ πολλοὶ σας ἐβλάψαν, δεν ἐγκατέστησαν τὴν πρώτην ὀλιγαρχίαν, ἐπειδὴ ἐφοβήθησαν τὴν δια τὰς ἀδικίας τῶν τιμωρίαν, πολλοὶ δὲ ἀπὸ τοὺς τετρακοσίους δεν ἐπανήλθον εἰς τὴν πόλιν μαζί με τοὺς δημοκρατικούς, μερικοὶ δὲ ἀπὸ ἐκείνους που ἐρριξαν τοὺς τετρακοσίους οἱ ἴδιοι πάλι μετὰ ταῦτα δεν μετέσχον τῆς διοικήσεως τῶν Τριάκοντα; Υπάρχουν δὲ μερικοὶ οἱ οποῖοι, ἐνὼ συγκατελέχθησαν με τοὺς

ἀπογραψαμένων, ἐξελθόντες μεθ' ὑμῶν, ἐπολιόρκουν οἱ πρότερον ἐπολιόρκοῦντο μετ' αὐτῶν. Οὕκουν χαλεπὸν γνῶναι, ὃ ἄνδρες δικασταί, ὅτι οὐ περὶ πολιτείας εἰσὶν αἱ πρὸς ἀλλήλους διαφοραί, ἀλλὰ περὶ τῶν ἰδία συμφερόντων ἐκάστω.

Ἔμας οὖν χρὴ ἐκ τούτων δοκιμάζειν τοὺς πολίτας, σκοποῦντας μὲν ὅπως ἦσαν ἐν τῇ δημοκρατία πεπολιτευμένοι, ζητοῦντας δὲ εἴ τις αὐτοῖς ἐγένετο ὠφέλεια τῶν πραγμάτων μεταπεσόντων οὕτω γὰρ ἂν δικαιότατην τὴν κρίσιν περὶ αὐτῶν ποιήσθε. Ἐγὼ τοίνυν ἠγοῦμαι, ὅσοι μὲν ἐν τῇ δημοκρατία ἄτιμοι ἦσαν ἢ εὐθύνας δεδωκότες ἢ τῶν ὄντων ἀπεστερημένοι ἢ ἄλλη τινὶ συμφορᾷ τοιαύτη κεχρησμένοι, προσήκειν αὐτοῖς ἐτέρας ἐπιθυμεῖν πολιτείας, ἐλπίζοντας τὴν μεταβολὴν ὠφέλειάν τινα αὐτοῖς ἔσεσθαι· ὅσοι δὲ τὸν δῆμον πολλὰ κάγαθὰ εἰργασμένοι εἰσὶ, κακὸν δὲ μηδὲν πώποτε, ὀφείλεται δὲ αὐτοῖς χάριν κομίσασθαι παρ' ὑμῶν μᾶλλον ἢ δοῦναι δίκην τῶν πεπραγμένων, οὐκ ἄξιον τὰς τούτων ἀποδέχεσθαι διαβολάς, οὐδ' ἂν πάντες οἱ τὰ τῆς πόλεως πράττοντες ὀλιγαρχικοὺς αὐτοὺς φάσκωσιν εἶναι.

Τριάκοντα και ἀπήλθον εἰς Ἐλευσίνα, ἐξελθόντες μαζί με σας (τους δημοκρατικούς) ἐπολιόρκουν τους ἐν Ἐλευσίνοι αὐτοὶ οἱ οἱποῖοι πρότερον ἐπολιόρκοῦντο μετ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι δύσκολον λοιπὸν να καταλάβετε, κύριοι δικασταί, ὅτι αἱ μεταξὺ των ἀνθρώπων φιλονικία δὲν εἶναι περὶ πολιτεύματος, ἀλλὰ δια τα ατομικά συμφέροντα. ἐκάστω.

Σεἰς λοιπὸν ἐκ τούτων πρέπει να δοκιμάσετε τους πολίτας ἐξετάζοντας μὲν οἱποῖαν διαγωγὴν ὡς πολίται εἶχον δεῖξει ἐν καιρῷ τῆς δημοκρατίας, ἐρευνώντας δε τι ὠφελήθησαν, ὅταν μετεβλήθη το πολίτευμα· διότι τοιοῦτοτρόπως θα δυνηθῆτε να κρίνετε δικαίως περὶ αὐτῶν. Ἐγὼ λοιπὸν, νομίζω ὅτι, ὅσοι μὲν ἐν καιρῷ τῆς δημοκρατίας ἐστερηθήσαν των πολιτικῶν δικαιωμάτων δίδοντας εὐθύνας τῆς διαχειρήσεώς των και ευρεθέντες ἐν αταξία, ἢ ὅσοι ἐστερηθήσαν τῆς περιουσίας των ἢ υπέστησαν ἄλλη τινὰ συμφορὰν, ταιριάζει να ἐπιθυμοῦν μεταβολὴν του πολιτεύματος, διότι ἐλπίζουν ὅτι θα ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν μεταβολὴν. Ὅσοι ὅμως ὠφέλησαν τὴν δημοκρατίαν, οὐδέποτε δε ἐβλαψαν, πρέπει δε αὐτοὶ να ἀμειφθοῦν παρ' ὑμῶν μᾶλλον, παρὰ να τιμωρηθοῦν δια τὰς πράξεις των, δὲν ἀξίζει να δέχεσθε τὰς συκοφαντίας τούτων, οὐδέ εἴν πάντες οἱ πολιτευόμενοι βεβαιοῦν ὅτι αὐτοὶ εἶναι ὀλιγαρχικοί.

Λυσίας, Δήμου καταλύσεως Ἀπολογία, 5-11. (Μετάφραση: Στ. Τζουμειλέας)

Κείμενο 14ο: Δημοκρατία και Νόμος

Οὐκ ἀγνοῶ δέ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἃ μέλλω ἐν πρώτοις λέγειν, ὅτι φανείσθε καὶ ἐτέρων πρότερον ἀκηκοότες· ἀλλὰ μοι δοκεῖ καιρὸς εἶναι καὶ ἐμὲ νῦν πρὸς ὑμᾶς τῷ αὐτῷ λόγῳ τούτῳ χρῆσασθαι. Ὁμολογοῦνται γὰρ τρεῖς εἶναι πολιτεῖαι παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις, τυραννὶς καὶ ὀλιγαρχία καὶ δημοκρατία διοικοῦνται δ' αἱ μὲν τυραννίδες καὶ ὀλιγαρχίαι τοῖς τρόποις τῶν ἐφεσθηκότων, αἱ δὲ πόλεις αἱ δημοκρατούμεναι τοῖς νόμοις τοῖς κειμένους. Εὖ δ' ἴστε, ὧ Ἀθηναῖοι, ὅτι τὰ μὲν τῶν δημοκρατουμένων σώματα καὶ τὴν πολιτείαν οἱ νόμοι σῶζουσι, τὰ δὲ τῶν τυράννων καὶ ὀλιγαρχικῶν ἀπιστία καὶ ἡ μετὰ τῶν ὄπλων φρουρά.

Φυλακτέον δὴ τοῖς μὲν ὀλιγαρχικοῖς καὶ τοῖς τὴν ἄνισον πολιτείαν πολιτευομένοις τοὺς ἐν χειρῶν νόμους τὰς πολιτείας καταλύοντας, ἡμῖν δὲ τοῖς τὴν ἴσην καὶ ἔννομον πολιτείαν ἔχουσι τοὺς παρὰ τοὺς νόμους ἢ λέγοντας ἢ βεβιωκότας ἐντεῦθεν γὰρ ἰσχύσετε, ὅταν εὐνομησθε καὶ μὴ καταλύσθε ὑπὸ τῶν παρανομοούντων. Προσῆκειν δὲ ἔγωγε νομίζω, ὅταν μὲν νομοθετῶμεν, τοῦθ' ἡμᾶς σκοπεῖν, ὅπως καλῶς ἔχοντας καὶ συμφέροντας νόμους τῇ πολιτείᾳ θησόμεθα, ἐπειδὴν δὲ

Δεν αγνοώ, Αθηναῖοι πολῖται, ὅτι ὅσα θὰ σας εἶπω τώρα, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου μου, θὰ ἐνθυμηθῆτε ὅτι καὶ πολλοὶ ἄλλοι σας τὰ εἶπαν ἤδη. Νομίζω ὅμως ὅτι εἶναι εὐθετος ἡ στιγμή νὰ τὰ ἐπαναλάβω καὶ ἐγὼ τώρα. Ὅλοι πράγματι συμφωνοῦν ὅτι τρεῖς εἶδη πολιτευμάτων ὑπάρχουν σὲ ὅλον τὸν κόσμον, ἡ μοναρχία, ἡ ὀλιγαρχία καὶ ἡ λαοκρατία. Καὶ τῆς μὲν μοναρχίας ἢ τῆς ὀλιγαρχίας ἡ διοίκησις ρυθμίζεται ἀπὸ τὸ κέφι τῶν ἀρχόντων, τῶν δὲ λαοκρατουμένων πολιτειῶν ἀπὸ τοὺς κειμένους νόμους. Καὶ καλῶς γνωρίζετε, ὦ Αθηναῖοι, ὅτι καὶ τοὺς πολίτας καὶ τὸ πολίτευμα τῶν λαοκρατιῶν ἐξασφαλίζουν οἱ νόμοι, ἐνῶ τοὺς μονάρχας καὶ τοὺς ἀσκούντας ὀλιγαρχίαν ἢ καχυποψία καὶ ἡ ἐνόπλιος σωματοφυλακὴ. Πρέπει λοιπόν, οἱ μὲν ὀλιγαρχικοὶ καὶ οἱ ἀσκούντες διακυβέρνησιν μὲ βᾶσιν τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνισότητος νὰ προφυλάσσονται ἀπὸ τοὺς δυναμένους βιαίως νὰ ἀνατρέψουν τὸ καθεστῶς, ἡμεῖς δὲ, οἱ ἔχοντες κράτος δικαίου καὶ ἰσότητος, ἀπὸ ἐκείνους πού μὲ λόγους ἢ μὲ τὴν διαγωγὴν τῶν παραβιάζουν τοὺς νόμους. Θὰ εἴσθε ἰσχυροὶ τότε μόνον ὅταν θὰ ἔχετε εὐνομίαν καὶ θὰ ἐμποδίζετε τοὺς παρανομοούντας νὰ σας καταλύσουν.

Πρέπει δὲ, νομίζω, ὅταν νομοθετοῦμεν, νὰ ἀποβλέπωμεν εἰς τὸ πῶς θὰ κάμωμεν εἰς τὸ κράτος καλοὺς καὶ ωφελίμους νόμους, ἀφοῦ δὲ νομοθετήσωμεν πλέον, νὰ συμμορφούμεθα πρὸς τοὺς κείμενους νόμους καὶ νὰ τιμωρούμεν τοὺς μὴ συμμορφουμένους, εἴαν θέλωμεν νὰ εὐτυχή ἡ πόλις. Ἀναλογισθῆτε πράγματι, ὦ

νομοθετήσωμεν, τοῖς νόμοις τοῖς
κειμένοις πείθεσθαι, τοὺς δὲ μὴ
πειθομένους κολάζειν, εἰ δεῖ τὰ τῆς
πόλεως καλῶς ἔχειν.

Σκέψασθε γὰρ, ὦ Ἀθηναῖοι, ὅσην
πρόνοιαν περὶ σωφροσύνης ἐποιή-
σατο ὁ Σόλων ἐκεῖνος, ὁ παλαιὸς
νομοθέτης, καὶ ὁ Δράκων καὶ οἱ
κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους
νομοθέται. Πρῶτον μὲν γὰρ περὶ τῆς
σωφροσύνης τῶν παίδων τῶν
ἡμετέρων ἐνομοθέτησαν, καὶ
διαρρήδην ἀπέδειξαν ἃ χρὴ τὸν
παῖδα τὸν ἐλεύθερον ἐπιτηδεύειν,
καὶ ὡς δεῖ αὐτὸν τραφῆναι, ἔπειτα
δεύτερον περὶ τῶν μαιρακίων, τρίτον
δ' ἐφεξῆς περὶ τῶν ἄλλων ἡλικιῶν,
οὐ μόνον περὶ τῶν ἰδιωτῶν, ἀλλὰ
καὶ περὶ τῶν ῥητόρων. Καὶ τούτους
τοὺς νόμους ἀναγράψαντες ὑμῖν
παρακατέθεντο, καὶ ὑμᾶς αὐτῶν
ἐπέστησαν φυλακάς.

Αἰσχίνης, Κατὰ Τιμάρχου, 4-8. (Μετάφραση: Η. Ηλιού)

Αθηναῖοι, πόσον ἐπρονόησαν δια τα ἴθι,
ο Σόλων ἐκεῖνος, ο παλαιὸς νομοθέτης
καὶ ο Δράκων καὶ οἱ ἄλλοι νομοθέται τῶν
χρόνων ἐκείνων. Διότι πρῶτα πρῶτα
ἐρρῦθμισαν νομοθετικῶς τὴν διαγωγὴν
τῶν παιδιῶν καὶ με κάθε λεπτομέρειαν
καθώρισαν πῶς πρέπει νὰ ζῆ τὸ ἐλεύθερο
παιδί καὶ ποῖαν ἀνατροφὴν νὰ λαμβάνη,
κατόπιν ἔθεσαν νόμους δια τοὺς νέους,
καὶ δια τὰς ἄλλας ἡλικίας, ὄχι μόνον δια
τοὺς ἰδιώτας, ἀλλὰ καὶ δια τοὺς
δημοσίους ἀνδρας. Τοὺς δε νόμους αὐτοὺς
ἐχάραξαν ἐπάνω σε πλάκες καὶ τοὺς
ἀφησαν ὡς παρακαταθήκην, ορίσαντες
ὅτι σεις θὰ εἰσθε φυλακες αὐτῶν.

Κείμενο 15ο: Η αρετή της πόλης

Ἄλλα γὰρ οὐκ ἐκ τούτων τὴν ἐπίδοσιν εἶναι τῆς ἀρετῆς ἀλλ' ἐκ τῶν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων τοὺς γὰρ πολλοὺς ὁμοίους τοῖς ἦθεσιν ἀποβαίνειν, ἐν οἷς ἂν ἕκαστοι παιδευθῶσιν. Ἐπεὶ τὰ γε πλήθη καὶ τὰς ἀκριβείας τῶν νόμων σημεῖον εἶναι τοῦ κακῶς οἰκεῖσθαι τὴν πόλιν ταύτην ἐμφράγματα γὰρ αὐτοὺς ποιούμενους τῶν ἀμαρτημάτων πολλοὺς τίθεσθαι τοὺς νόμους ἀναγκάζεσθαι.

Δεῖν δὲ τοὺς ὀρθῶς πολιτευομένους οὐ τὰς στοὰς ἐμπιπλάναι γραμμμάτων ἀλλ' ἐν ταῖς ψυχαῖς ἔχειν τὸ δίκαιον οὐ γὰρ τοῖς ψηφίσμασιν ἀλλὰ τοῖς ἦθεσι καλῶς οἰκεῖσθαι τὰς πόλεις, καὶ τοὺς μὲν κακῶς τεθραμμένους καὶ τοὺς ἀκριβῶς τῶν νόμων ἀναγεγραμμένους τολμήσειν παραβαίνειν, τοὺς δ' ἀσφαλῶς παιδευομένους καὶ τοῖς ἀπλῶς κειμένοις ἐθελήσειν ἐμμένειν. Ταῦτα διανοηθέντες οὐ τοῦτο πρῶτον ἐσκόπουν, δι' ὧν κολάσουσι τοὺς ἀκοσμοῦντας, ἀλλ' ἐξ ὧν παρασκευάσουσι μηδὲν αὐτοὺς ἄξιον ζημίας ἐξαμαρτάνειν ἡγούντο γὰρ τοῦτο μὲν αὐτῶν ἔργον εἶναι, τὸ δὲ περὶ τὰς τιμωρίας σπουδάζειν τοῖς ἐχθροῖς προσήκειν.

Ἀλλὰ βέβαια (νόμιζε ἡ βουλή) ὅτι ἡ προς τὴν αρετὴν ἐπίδοσις τῶν πολιτῶν δὲν προέρχεται ἀπὸ τῶν νόμων, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν καθημερινῶν ἀσχολιῶν τοῦς διότι νόμιζε (ἡ βουλή τοῦ Ἀρείου Πάγου) ὅτι οἱ πολλοὶ γίνονται ὅμοιοι κατὰ τὸν χαρακτήρα με ἐκείνους ἀνάμεσα στους οποῖους εκπαιδεύονται. Ἐπειδὴ τὸ πλήθος καὶ ἡ ἀκρίβεια τῶν νόμων εἶναι ἀπόδειξις ὅτι διοικεῖται ἀσχημα ἡ πόλις διότι (νόμιζε) ὅτι ἀναγκάζονται οἱ πολῖτες νὰ νομοθετοῦν πολλοὺς νόμους γιὰ νὰ θέσουν φραγμοὺς στὰ ἀδικήματα. Πρέπει δὲ ἐκεῖνοι ποὺ πολιτεύονται με ὀρθὸ τρόπο νὰ μὴ γεμίσουν τὶς στοᾶς με γραπτῶν νόμων ἀλλὰ νὰ ἔχουν τὸ δίκαιο στὶς ψυχὰς τοῦς διότι οἱ πόλεις διοικούνται καλὰ ὄχι με ψηφίσματα ἀλλὰ με τὰ ἔθιμα, καὶ ὅσοι πολῖτες ἔχουν ἀνατραφεῖ κακῶς θὰ τολμήσουν νὰ παραβαίνουν καὶ τοὺς καταγεγραμμένους με ἀκρίβεια νόμους, ὅσοι διαπαιδαγωγήθηκαν σωστά θὰ υπακούσουν καὶ στους ἀπλῶς κείμενους. Με τὸ νὰ σκέπτονται αὐτὰ (οἱ πρόγονοί μας) δὲν σκέφτονταν πῶς θὰ τιμωρήσουν ἐκείνους ποὺ θὰ ἔπεφταν σε σφάλματα, ἀλλὰ πῶς θὰ κάμουν τοὺς πολῖτες νὰ μὴ κάνουν κάτι ἀξιο τιμωρίας διότι νόμιζαν ὅτι ἔργο τοῦς ἦταν νὰ ἐμποδίζουν τοὺς πολῖτες νὰ κάνουν λάθη, ὅτι δὲ στους ἐχθροὺς ὅσων ἔκαναν σφάλματα ταιριάζει νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν τιμωρία αὐτῶν.

Ἰσοκράτης, Ἀρεοπαγητικός, 16, 40-43. (Μετάφραση: Στ. Τζουμελέας)

Κείμενο 16ο: «Παρενόργειες» της δημοκρατίας

Φέρε δὴ, τίς τρόπος τυραννίδος, ὃ φίλε ἐταῖρε, γίγνεται; ὅτι μὲν γὰρ ἐκ δημοκρατίας μεταβάλλει σχεδὸν δῆλον.

Δῆλον.

Ἄρ' οὖν τρόπον τινὰ τὸν αὐτὸν ἔκ τε ὀλιγαρχίας δημοκρατία γίγνεται καὶ ἐκ δημοκρατίας τυραννίς;

Πῶς;

Ὅ προύθεντο, ἦν δ' ἐγώ, ἀγαθόν, καὶ δι' ὃ ἡ ὀλιγαρχία καθίστατο - τοῦτο δ' ἦν [ὑπερ]πλοῦτος ἢ γάρ;

Ναί.

Ἡ πλοῦτου τοίνυν ἀπληστία καὶ ἡ τῶν ἄλλων ἀμέλεια διὰ χρηματισμὸν αὐτὴν ἀπόλλυ.

Ἀληθῆ, ἔφη.

Ἄρ' οὖν καὶ ὁ δημοκρατία ὀρίζεται ἀγαθόν, ἡ τούτου ἀπληστία καὶ ταύτην καταλύει; Λέγεις δ' αὐτὴν τί ὀρίζεσθαι;

Τὴν ἐλευθερίαν, εἶπον. τοῦτο γάρ που ἐν δημοκρατούμενῃ πόλει ἀκούσαιοις ἂν ὡς ἔχει τε κάλλιστον καὶ διὰ ταῦτα ἐν μόνῃ ταύτῃ ἄξιον οἰκεῖν ὅστις φύσει ἐλεύθερος.

Λέγεται γὰρ δὴ, ἔφη, καὶ πολὺ τοῦτο τὸ ὄημα.

Ἄρ' οὖν, ἦν δ' ἐγώ, ὅπερ ἦα νυνδὴ ἐρῶν, ἡ τοῦ τοιούτου ἀπληστία καὶ ἡ τῶν ἄλλων ἀμέλεια καὶ ταύτην τὴν πολιτείαν μεθίστησιν τε καὶ παρασκευάζει τυραννίδος δεηθῆναι;

Πῶς; ἔφη.

Ἄς δοῦμε, ἀγαπητέ φίλε, με ποιο τρόπο σχηματίζεται ἡ τυραννίδα· ὅτι προέρχεται ἀπὸ τῆ δημοκρατία εἶναι φανερό.

Φανερό.

Ἄραγε, με τὸν ἴδιο τρόπο που γίνεται ἀπὸ τὴν ὀλιγαρχία ἡ δημοκρατία, γίνεται καὶ ἀπὸ τῆ δημοκρατία ἡ τυραννίδα;

Πῶς;

Εκεῖνο που θεωρήθηκε στὴν ὀλιγαρχία ἀνώτατο ἀγαθὸ καὶ που ἐγένε αἰτία νὰ γεννηθεῖ αὐτὸ τὸ πολίτευμα, ἦταν εἶπαμε, ὁ πλοῦτος ἢ ὄχι;

Ναι.

Ἡ ἀπληστία λοιπὸν τοῦ πλοῦτου καὶ ἡ παραμέληση ὅλων τῶν ἄλλων με ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τὴν ἀπόκτησίν του, εἶναι ἐκεῖνο που ἔφερε τὴν καταστροφὴ τῆς ὀλιγαρχίας.

Ἀλήθεια.

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ἡ ἀπληστία ἐκεῖνου που θεωρεῖται στὴ δημοκρατία υπέρτατο ἀγαθὸ, δὲν ἐπιφέρει καὶ αὐτὴς τὴν καταστροφὴ;

Καὶ ποιο εἶναι αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ;

Ἡ ἐλευθερία· γιατί αὐτὸ θα ἀκούσεις νὰ λένε σε μια δημοκρατούμενη πολιτεία, ὅτι εἶναι τὸ καλύτερο πράγμα που ὑπάρχει, καὶ γι' αὐτὸ μόνον τέτοια πολιτεία ἀξίζει νὰ ζεῖ ἕνας που εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἐλεύθερος.

Πραγματικά λέγεται καὶ πολὺ μάλιστα αὐτὸς ὁ λόγος.

Δὲν εἶναι λοιπὸν καὶ αὐτὸ ἀκριβὸς ἐπρόκειτο νὰ πω τώρα, ἡ ἀπληστία τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ ἀδιαφορία γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα που φέρνει τὴν κατὰπτωσι καὶ

Ὅταν οἶμαι δημοκρατούμενη πόλις
ἐλευθερίας διψήσασα κακῶν οἴνο-
χόων προστατούντων τύχη, καὶ
πορρωτέρω τοῦ δέοντος ἀκράτου
αὐτῆς μεθυσθῆ, τοὺς ἄρχοντας δὴ, ἂν
μὴ πάννυ πρᾶοι ὥσι καὶ πολλὴν
παρέχωσι τὴν ἐλευθερίαν, κολάζει
αἰτιωμένη ὡς μιαρούς τε καὶ
ὀλιγαρχικούς.

Δρῶσιν γὰρ, ἔφη, τοῦτο.

Τοὺς δέ γε, εἶπον, τῶν ἀρχόντων
κατηκόους προπηλακίζει ὡς
ἐθελοδοῦλους τε καὶ οὐδὲν ὄντας,
τοὺς δὲ ἄρχοντας μὲν ἀρχομένοις,
ἀρχομένους δὲ ἄρχουσιν ὁμοίους
ιδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ ἐπαινεῖ τε καὶ
τιμᾶ. ἄρ' οὐκ ἀνάγκη ἐν τοιαύτῃ
πόλει ἐπὶ πᾶν τὸ τῆς ἐλευθερίας
ιέναι;

Πῶς γὰρ οὐ;

Καὶ καταδύεσθαι γε, ἦν δ' ἐγὼ, ὦ
φίλε εἷς τε τὰς ιδίας οἰκίας καὶ
τελευτᾶν μέχρι τῶν θηρίων τὴν
ἀναρχίαν ἐμφυομένην.

Πῶς, ἦ δ' ὅς, τὸ τοῦτον λέγομεν;

Οἶον, ἔφην, πατέρα μὲν ἐθίζεσθαι
παιδὶ ὅμοιον γίνεσθαι καὶ φοβεῖ-
σθαι τοὺς ὑεῖς, ὑὸν δὲ πατρί, καὶ
μῆτε αἰσχύνεσθαι μῆτε δεδιέναι τοὺς
γονέας, ἵνα δὴ ἐλεύθερος ἦ μέτοικον
δὲ ἀστῶ καὶ ἀστὸν μετοίκῳ ἐξισού-
σθαι, καὶ ξένον ὡσαύτως.

Γίγνεται γὰρ οὕτως, ἔφη.

Ταῦτά τε, ἦν δ' ἐγὼ, καὶ σμικρὰ
τοιᾶδε ἄλλα γίγνεται διδάσκαλός τε

αυτοῦ του πολιτεύματος καὶ κάνει
αισθητὴ τὴν ἀνάγκη τῆς τυραννίδας;
τέτοια πολιτεία ἀξίζει νὰ ζεῖ ἕνας που
εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του ἐλεύθερος.

Πραγματικά λέγεται καὶ πολὺ μάλιστα
αὐτός ο λόγος.

Δεν εἶναι λοιπὸν καὶ αὐτὸ ἀκριβὼς
ἐπρόκειτο νὰ πω τώρα, ἡ ἀπληστία τῆς
ἐλευθερίας καὶ ἡ ἀδιαφορία γιὰ ὅλα τὰ
ἄλλα που φέρνει τὴν κατὰπτωση καὶ
αὐτοῦ του πολιτεύματος καὶ κάνει
αισθητὴ τὴν ἀνάγκη τῆς τυραννίδας;

Πῶς δηλαδὴ;

Ὅταν, νομίζω, μιὰ δημοκρατούμενη
πολιτεία, που ἔχει ἀσβεστη δίψα
ἐλευθερίας, τύχη νὰ κυβερνιέται ἀπὸ
κακοὺς κεραστές καὶ μεθύσει, γιὰ τῆς
δίνουν παραπάνω ἀπ' ὅσο πρέπει
ἀνέρωτο κρασί, τότε, ἀν δὲν εἶναι πάρα
πολὺ καλόβολοι οἱ ἀρχόντες καὶ δὲν
ἐξακολουθοῦν νὰ τῆς παρέχουν
ἐλευθερία ὅση θέλει, τοὺς κατηγορεῖ καὶ
τοὺς τιμωρεῖ με τὴν πρόφαση ὅτι εἶναι
καταχθόνιοι καὶ ἀποβλέπουν στὴν
ολιγαρχία.

Αὐτὸ κάνουν πραγματικά.

Καὶ ὅσους πολίτες ἐξακολουθοῦν νὰ
υπακούουν στους ἀρχόντες, τοὺς
ἐξευτελίζει λέγοντας ὅτι εἶναι
εθελόδοιοι καὶ δὲν ἀξίζουν τίποτε,
τοὺς ἀρχόντες πάλι που εἶναι ὅμοιοι με
τοὺς ἀρχόμενους καὶ τοὺς ἀρχόμενους
που εἶναι ὅμοιοι με τοὺς ἀρχόντες, τοὺς
ἐπαινεῖ καὶ τοὺς τιμᾶ καὶ ἰδιαίτερα καὶ
δημόσια· κατ' ἀνάγκη λοιπὸν δε θα
ξαπλωθεῖ παντοῦ ἡ ἐλευθερία σε μιὰ
τέτοια πόλη;

Πῶς ὄχι;

Θα εἰσχωρήσει μάλιστα φίλε μου, καὶ

ἐν τῷ τοιούτῳ φοιτητὰς φοβεῖται καὶ
θωπεύει, φοιτηταί τε διδασκάλων
ὀλιγοροῦσιν, οὕτω καὶ παιδαγωγῶν
καὶ ὅλως οἱ μὲν νέοι προεσβυτέροις
ἀπεικάζονται καὶ διαμιλλῶνται καὶ
ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις, οἱ δὲ
γέροντες συγκαθιέντες τοῖς νέοις
εὐτραπελίας τε καὶ χαριεντισμοῦ
ἐμπίμπλονται, μιμούμενοι τοὺς
νέους, ἵνα δὴ μὴ δοκῶσιν ἀηδεῖς
εἶναι μηδὲ δεσποτικοί.

Πάνυ μὲν οὖν, ἔφη.

Τὸ δέ γε, ἦν δ' ἐγώ, ἔσχατον, ὦ φίλε,
τῆς ἐλευθερίας τοῦ πλήθους, ὅσον,
γίγνεται ἐν τῇ τοιαύτῃ πόλει, ὅταν
δὴ οἱ ἔωνημένοι καὶ αἱ ἔωνημέναι
μηδὲν ἤττον ἐλεύθεροι ὄσι τῶν
πριαμένων. ἐν γυναιξὶ δὲ πρὸς
ἄνδρας καὶ ἀνδράσι πρὸς γυναῖκας
ὄση ἢ ἰσονομία καὶ ἐλευθερία
γίγνεται, ὀλίγου ἐπελαθόμεθ' εἰπεῖν.

μέσα στους κόλπους της οικογένειας,
και στο τέλος το μίasma της αναρχίας
θα μεταδοθεῖ και σ' αυτά ακόμη τα
κατοικίδια ζῶα.

Τι εννοεῖς με τούτο;

Θέλω να πω, ὅτι οἱ πατέρες θα
συνηθίσουν να θεωροῦν τα παιδιά τους
ἴσους και ομοίους τους και να
φοβούνται τους γιούς τους, το ἴδιο πάλι
οἱ γιοι τους πατέρες, και οὔτε θα
σέβονται, οὔτε θα φοβούνται τους
γονεῖς τους, για να εἶναι βέβαια
ελεύθεροι οἱ μέτοικοι θα εξισωθῶν με
τους πολίτες, οἱ πολίτες με τους
μετοίκους και οἱ ξένοι επίσης.

Αυτό ακριβῶς και συμβαίνει.

Αυτά λοιπὸν γίνονται και ἄλλα τέτοια
μέσα σ' αυτή την πολιτεία· ο δάσκαλος
φοβάται και περιποιεῖται τους μαθητές
του, οἱ μαθητές καμιά σημασία δε
δίνουν στους δασκάλους και τους
παιδαγωγούς τους και γενικά οἱ νέοι
αγαποῦν να εξομοιώνονται με τους
γεροντότερους και να συνερίζονται μ'
αυτούς στα λόγια και στα ἔργα, οἱ
γέροντες πάλι κατεβαίνουν στο επίπεδο
των νέων, μιμούνται τους τρόπους τους
και κάνουν τον ευτράπελο και το
χαριτωμένο, για να μη θεωροῦνται τάχα
φορτικοί και δεσποτικοί.

Αληθέστατα.

Αλλά η πιο ανυπόφορη κατάχρηση της
ελευθερίας, που συμβαίνει μέσα σε μια
τέτοια πολιτεία, εἶναι να βλέπεις τους
δούλους τους αγορασμένους και τις
δούλες να απολαμβάνουν ὄχι μικρότερη
ελευθερία από εκείνους που τους
αγόρασαν. Λησιμόνησα ἀκόμα να πω
πόση ἰσονομία και ἐλευθερία επικρατεῖ

στις μεταξύ ανδρών και γυναικών σχέσεις.

Πλάτων, *Πολιτεία*, 562a - 563b. (Μετάφραση: Ι. Γρυπάρης)

Κείμενο 17ο: «Προς αποφυγήν εκτροπής...»

Δῆμῳ δὲ μήτε πᾶν ἀναρτήσης
κράτος,
μήτ' αὖ κακώσης πλοῦτον ἔντιμον
τιθείς,
μηδ' ἄνδρα δῆμῳ πιστὸν ἐκβάλῃς
ποτέ,
μηδ' αὖξε καιροῦ μειζον, οὐ γὰρ
ἀσφαλές,
μη σοι τύραννος λαμπρὸς ἐξ ἄστοῦ
φανῆ.
κόλουε δ' ἄνδρα παρὰ δίκην
τιμώμενον·
πόλει γὰρ εὐτυχοῦντες οἱ κακοὶ
νόσος.

Στο λαό μήτε την εξουσία ὅλη να δώσεις,
μήτε να τον περιφρονήσεις, δίνοντας στον
πλούτο
τις τιμές μήτε ἔμπιστον ἄνθρωπον του
λαοῦ
ποτέ να εξορίσεις, μα και να μην τον
οπλίσεις
με δύναμη υπέρμετρη, γιατί δεν είσαι
ασφαλής,
πως δεν θα σου φυτρώσει ἀπὸ ἀπλὸς
πολίτης
ἓνας μεγάλος τύραννος. Ταπεινώσέ τον
ἓναν που δεν αξίζει τις τιμές· γιατί
εἶναι στην πόλη ἀρρώστια οἱ κακοὶ να
ευτυχοῦν.

Πλεισθένης, (πριν το 415). (Μετάφραση: Χ. Θεοδωράτος)

Κείμενο 18ο: Πολιτεύματα

Πώς μπορεί να είναι νοικοκυρεμένο πράγμα η μοναρχία, όταν έχει το δικαίωμα ο ένας να κάνει ό,τι θέλει, ανευθύνως; Ασφαλώς και ο πιο ενάρετος του κόσμου, όταν ανεβή εις αυτό το αξίωμα αλλάζει, αλλάζει εντελώς την συνήθη του νοοτροπία. Από τα αγαθά δηλαδή που έχει εις την διάθεσίν του γεννάται μέσα του η αυθάδεια, ενώ το φθόνο τον βάνει η φύσις αμέσως εξαρχής μέσα στον άνθρωπο. Και όταν έχει αυτά τα δύο, έχει όλα τα κακά. Πολλάς δηλαδή και κακὰς πράξεις του τις κάνει από αυθάδεια, επειδή όλα τα έχει άφθονα, και άλλες τις κάνει από φθόνον.

Εν τούτοις ο τύραννος τουλάχιστον δεν έπρεπε να είναι φθονερός, μια που έχει όλα βέβαια τα αγαθά· και όμως τουναντίον έχει εχθρικά αισθήματα προς τους πολίτας· φθονεί δηλαδή τους αρίστους, διότι υπάρχουν και είναι στη ζωή και του αρέσουν οι πιο πρόστυχοι πολίται και είναι μοναδικός να πιστεύη τας συκοφαντίας. Και το πιο ανοικονόμητο από όλα είναι τούτο· αν δηλαδή τον θαυμάζης μετρίως, δυσσαρεστείται, διότι δεν τον περιποιείσαι πάρα πολύ· αν πάλι τον περιποιείσαι πάρα πολύ, δυσσαρεστείται γιατί σε παίρνει για κόλακα. Εκείνα, όμως, που είναι ασφαλώς πιο σοβαρά, είναι αυτά που θα αναφέρω· μεταβάλλει τους πατροπαράδοτους νόμους, βιάζει γυναίκας και θανατώνει ανθρώπους, χωρίς να τους δικάση. Όταν όμως διευθύνη ο λαός, πρώτη η διοικήσις αυτή έχει το ωραιότατον όνομα από όλα, ισονομία· δεύτερον δεν κάνει τίποτε από όσα κάνει ο μονάρχης, διότι τα αξιώματα δίνονται με τον κλήρον· έπειτα οι άρχοντες δίδουν ευθύνας και όλοι έχουν το δικαίωμα να ειπούν την γνώμην τους. Δια τούτο λοιπόν προτείνω την γνώμην να αφήσωμεν κατά μέρος την μοναρχίαν και να δώσωμεν την εξουσίαν εις τον λαόν. Διότι το πán απορρέει από τους πολλούς.

Ο Μεγάβυζος όμως συνεβούλευε να αναθέσουν την διοίκησιν εις τους λίγους με τούτα τα επιχειρήματα: «Όσα είπε ο Οτάνης δια την κατάργησιν της τυραννίας θεωρήσατε ότι τα έχω ειπέ και εγώ· όσα όμως συνέστησε προτείνων να δώσωμεν την αρχήν εις τον λαόν, δεν μου φαίνεται ότι είναι η καλύτερη συμβουλή διότι δεν υπάρχει πιο επιπόλαιο και πιο αδιάντροπο πράγμα από το άχρηστο πλήθος. Και όμως δεν υποφέρεται, άνθρωποι που ζητούν να γλυτώσουν από την αυθάδεια των τυράννων να πέσουν εις την αυθάδειαν ακολάστου όχλου. Διότι ο μεν τύραννος, ό,τι κάνει, το κάνει εν επιγνώσει, ενώ ο όχλος ούτε ξαίρει τι κάνει... πράγματι πώς μπορεί να ξαίρη, αφού ούτε έμαθε ούτε είδε στο σπίτι του κανένα καλόν ή πρέπον και ρίχνεται μέσα εις τας κρατικάς υποθέσεις και φέρνει φοβερή σύγχυση όμοιος με χειμαρρο που κατεβάζει. Ας έχουν λοιπόν δημοκρατίαν όσοι δεν θέλουν το καλό της Περσίας· ημείς όμως ας κάμωμε επιλογήν ενός ομίλου από τους αρίστους και εις αυτούς ας αναθέσωμεν την εξουσίαν· διότι ανάμεσα βέβαια εις αυτούς θα είμεθα και ημείς, είναι δε επόμενον αρίστων ανδρών άρισται να είναι και αι αποφάσεις».

Ο Μεγάβυζος λοιπόν αυτήν την γνώμην εξέφερε, τρίτος δε είπε την γνώμην του ο Δαρειός με τα εξής λόγια:

Εγώ νομίζω ότι όσα είπε ο Μεγάβυζος εν σχέσει με τον δήμον ορθώς τα είπε, δεν τα είπε όμως ορθά τα περί ολιγαρχίας. Υπάρχουν δηλαδή προ ημών τρία είδη πολιτευμάτων, και αν υποτεθή ότι όλα είναι άριστα, ήτοι δημοκρατία αρίστη και ολιγαρχία και μοναρχία αρίστη. Λέγω ότι η τελευταία είναι κατά πολύ ανωτέρα και τούτο διότι τίποτε δεν ημπορή καλύτερον από την αρχήν ενός ανδρός αρίστου. Πρώτον διότι με την αρίστην του φρόνησιν ημπορεί να κυβερνά ωραία το πλήθος και κατ' αυτόν τον τρόπον κυρίως ημπορούν να μένουν μυστικά τα σχέδια κατά τινος εχθρού. Ενώ εις την ολιγαρχίαν, όταν πολλοί προσφέρουν τας υπηρεσίας των δια το κοινόν καλόν, συνήθως γεννώνται μίση προσωπικά. Ο καθένας δηλαδή θέλει να είναι κορυφαίος και να επικρατεί η γνώμη του και έτσι δημιουργούνται μεταξύ των μεγάλοι έχθραι και απ' αυτάς προέρχονται στάσεις, από τας στάσεις φόνοι, και από τους φόνους καταντούν εις την μοναρχίαν, και με τούτο αποδεικνύεται πόσον ανωτέρα είναι η μοναρχία. Όταν πάλι κυβερνά ο δήμος, αδύνατον να μη εισχωρήση η διαφθορά. Όταν λοιπόν εισχωρήση η διαφθορά εις τα κοινά, δεν γεννώνται μίση μεταξύ των κακών, τουναντίον στενοί φιλικοί δεσμοί· διότι εκείνοι που βλάπτουν τα κοινά το κάνουν συνεννοημένοι, όλοι μαζί. Και εξακολουθούν τέτοια πράγματα έως ότου παρουσιαστή ένας προστάτης του δήμου και σταματήση αυτά τα αίσχη· αυτόν τον άνθρωπον προπαντός θαυμάζει ο δήμος και θαυμαζόμενος εκείνος παρουσιάζεται εις την πραγματικότητα ως μονάρχης· και από το παράδειγμα τούτου καταφαίνεται ότι το άριστον πολίτευμα είναι η μοναρχία. Και δια να τα συνοψίσω όλα με δύο λόγια, από πού μας ήρθε η ελευθερία; Ποιος μας την έδωσε; Ποιο από όλα, η δημοκρατία, η ολιγαρχία, ή η μοναρχία;

Έχω λοιπόν την γνώμην, μια που οφείλομεν την ελευθερίαν μας εις ένα άνθρωπον να διατηρήσωμεν το ίδιο το πολίτευμα και εκτός τούτου να μη καταργήσωμεν πατροπαράδοτους νόμους που είναι τόσο καλοί, γιατί αυτό δεν είναι καλό πράγμα».

Ἡρόδοτος 3, 80, 1 - 82, 26. (Μετάφραση: Ε. Πανέτσος)

Κείμενο 19ο: Περί πολιτευμάτων

Μέγιστον δὲ καὶ κυριώτατον ἀπάντων πρὸς τὸ δύνασθαι πείθην καὶ καλῶς συμβουλεύειν τὰς πολιτείας ἀπάσας λαβεῖν καὶ τὰ ἐκάστης ἔθνη καὶ νόμιμα καὶ συμφέροντα διελεῖν. Πείθονται γὰρ ἅπαντες τῷ συμφέροντι, συμφέρει δὲ τὸ σῶζον τὴν πολιτείαν. Ἔτι δὲ κυρία μὲν ἔστιν ἡ τοῦ κυρίου ἀπόφασις, τὰ δὲ κύρια διήρηται κατὰ τὰς πολιτείας· ὅσαι γὰρ αἱ πολιτεῖαι, τσαῦτα καὶ τὰ κύρια ἔστιν.

Εἰσὶ δὲ πολιτεῖαι τέτταρες, δημοκρατία, ὀλιγαρχία, ἀριστοκρατία, μοναρχία, ὥστε τὸ μὲν κύριον καὶ τὸ κρῖνον τούτων τί ἂν εἴη μόριον ἢ ὄλον τούτων. Ἔστι δὲ δημοκρατία μὲν πολιτεία ἐν κλήρῳ διανέμονται τὰς ἀρχάς, ὀλιγαρχία δὲ ἐν ἧ οἱ ἀπὸ τιμημάτων, ἀριστοκρατία δὲ ἐν ἧ κατὰ τὴν παιδείαν. Παιδείαν δὲ λέγω τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου κειμένην· οἱ γὰρ ἐμμεμενηκότες ἐν τοῖς νομίμοις ἐν τῇ ἀριστοκρατίᾳ ἄρχουσιν. Ἄναγκη δὲ τούτους φαίνεσθαι ἀρίστους, ὅθεν καὶ τοῦνομα εἴληφε τούτο. Μοναρχία δ' ἔστι κατὰ τοῦνομα ἐν ἧ εἷς ἀπάντων κύριός ἐστιν· τούτων δὲ ἡ μὲν κατὰ τάξιν τινὰ βασιλεία, ἡ δ' ἀόριστος τυραννίς. Τὸ δὲ τέλος ἐκάστης πολιτείας οὐ δεῖ λανθάνειν· αἰροῦνται γὰρ τὰ πρὸς τὸ τέλος. Ἔστι δὲ δημοκρατίας μὲν τέλος ἐλευθερία, ὀλιγαρχίας δὲ πλοῦτος,

Ο ρήτωρ, δια να εἶναι ικανός να πείθη και να δίδη καλὰς συμβουλὰς, ἀνάγκη κυρίως και προ παντός ἄλλου να γνωρίζη πάντα τα εἶδη των πολιτευμάτων και να εἶναι εις θέσιν να διακρίνη τα προσιδιάζοντα εις ἕκαστον ἐξ αυτών ἡθῆ και νόμιμα και συμφέροντα. Διότι πάντες πείθονται εις το συμφέρον. Συμφέρον δε εἶναι το σῶζον το καθεστῶς πολιτεύμα. Πλην τούτου, εις ἕκαστον πολιτεύμα τὴν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν ασκεῖ ο φορεὺς αὐτῆς.

Ἀνάλογος δε προς τὴν μορφήν του πολιτεύματος εἶναι και ο τρόπος της ασκήσεως της κυριαρχικῆς ἐξουσίας. Και επομένως ὅσα εἶδη πολιτευμάτων υπάρχουν, τόσοι εἶναι και οι φορεῖς της ἐξουσίας. Ὑπάρχουν τέσσερα εἶδη πολιτευμάτων. Ἡ δημοκρατία, ἡ ὀλιγαρχία, ἡ ἀριστοκρατία και ἡ μοναρχία. Κατὰ συνέπειαν εις ἕκαστον τούτων ο φορεὺς της κυριαρχικῆς ἐξουσίας, ο ἔχων τὴν αποφασιστικὴν γνώμην ἀποτελεῖ μέρος τι ἢ το σύνολον των συγκροτούντων τὴν πολιτείαν. Δημοκρατία εἶναι το πολίτευμα ἐκεῖνο εις το οποίο δια του κλήρου διανέμονται τα αξιώματα.

Ὀλιγαρχία το πολίτευμα εις το οποίον διανέμονται ἀναλόγως της προσόδου. Ἀριστοκρατία το πολίτευμα εις το οποίο τα αξιώματα διανέμονται κατὰ λόγον της παιδεύσεως. Ὡς παιδευσιν δε ἐννοῶ τὴν καθωρισμένην ὑπὸ του νόμου. Διότι ὑπὸ το ἀριστοκρατικόν πολίτευμα ἔχουν τὴν ἐξουσίαν εις χεῖρας των ὅσοι ἀπεδείχθησαν πιστοὶ τηρηταὶ των νόμων. Κατ' ἀνάγκην δε θεωροῦνται οὔτοι ως οι ἀρίστοι και ἐντεῦθεν ἔλαβε το ὄνομα το πολίτευμα τούτο. Μοναρχία, ὅπως ἀποδεικνύει το ὄνομα, εἶναι το πολίτευμα, ὑπὸ το οποίον εις και μόνος ἔχει ὅλην τὴν ἐξουσίαν εις χεῖρας του. Και ὅταν μεν ἡ μοναρχία ασκῆται κατὰ τάξιν τινὰ, καλεῖται

ἀριστοκρατίας δὲ τὰ περὶ παιδείαν καὶ τὰ νόμιμα < ... >, τυραννίδος δὲ φυλακῆ. Δῆλον οὖν ὅτι τὰ πρὸς τὸ τέλος ἐκάστης ἔθη καὶ νόμιμα καὶ συμφέροντα διαιρετέον, εἴπερ αἰροῦνται πρὸς τοῦτο ἐπαναφέροντες. Ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον αἱ πίστεις γίνονται δι' ἀποδεικτικῶν λόγων, ἀλλὰ καὶ δι' ἠθικοῦ (τῷ γὰρ ποιόν τινα φαίνεσθαι τὸν λέγοντα πιστεύομεν, τοῦτο δ' ἐστὶν ἂν ἀγαθὸς φαίνεται ἢ εὔνους ἢ ἄμφω) δεοὶ ἂν τὰ ἦθη τῶν πολιτειῶν ἐκάστης ἔχειν ἡμᾶς· τὸ μὲν γὰρ ἐκάστης ἦθος πιθανώτατον ἀνάγκη πρὸς ἐκάστην εἶναι. Ταῦτα δὲ ληφθήσεται διὰ τῶν αὐτῶν τὰ μὲν γὰρ ἦθη φανερὰ κατὰ τὴν προαίρεσιν, ἢ δὲ προαίρεσις ἀναφέρεται πρὸς τὸ τέλος. Ὡν μὲν οὖν δεῖ ὀρέγεσθαι προτρέποντας ὡς ἐσομένων ἢ ὄντων, καὶ ἐκ τίνων δεῖ τὰς περὶ τοῦ συμφέροντος πίστεις λαμβάνειν, ἔτι δὲ περὶ τῶν περὶ τὰς πολιτείας ἠθῶν καὶ νομίμων διὰ τίνων τε καὶ πῶς εὐπορήσωμεν, ἐφ' ὅσον ἦν τῷ παρόντι καιρῷ σύμμετρον, εἴρηται· διηκριβῶται γὰρ ἐν τοῖς πολιτικοῖς περὶ τούτων.

βασιλεία, ὅταν δε εἶναι ἀπεριόριστος τυραννίς. Ὁ ρήτωρ πρέπει ἐπίσης νὰ γνωρίζῃ τὸν σκοπὸν ἐκάστου πολιτεύματος. Διότι ὅσα συντελοῦν εἰς τὸν σκοπὸν προτιμῶνται. Τῆς δημοκρατίας ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ ἐλευθερία. Τῆς ὀλιγαρχίας ὁ πλοῦτος. Τῆς ἀριστοκρατίας τὰ αφορώντα τὴν παιδευσίν καὶ ἡ τήρησις τῶν νόμων. Καὶ τῆς τυραννίδος ἡ φροσύνησις τοῦ τυράννου. Εἶναι επομένως φανερόν ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμε τὰ ἦθη καὶ τὰ νόμιμα καὶ τὰ συμφέροντα τὰ προσιδιάζοντα εἰς τὸν σκοπὸν ἐκάστου πολιτεύματος, ἀφού βέβαια ἐν ὅψει τούτου λαμβάνονται οἱ αποφάσεις. Αἱ ἀποδείξεις δὲν παρέχονται μόνον δια πειστικῶν επιχειρημάτων, ἀλλὰ καὶ δια τοῦ ἦθους τοῦ ρήτορος (διότι πιστεύομεν εἰς τὸν λέγοντα καὶ ὅταν εμφανίξῃ ὠρισμένον χαρακτήρα, συμβαίνει δε τοῦτο ὅταν φαίνεται ἐνάρετος ἢ προικισμένος με καλὴν θέλησιν ἢ καὶ τὰ δύο).

Ἐκ τούτου ἐπεὶ ὅτι πρέπει νὰ γνωρίζωμεν τὸν χαρακτήρα ἐκάστου πολιτεύματος. Διότι κατ' ἀνάγκην ἡ συμμόρφωσις με τὸν χαρακτήρα ἐκάστου πολιτεύματος προσδίδει στὸν αγορεύοντα ἐκεῖ ὅπου τούτο ἐφαρμόζεται μεγάλην πειστικὴν δύναμιν. Διαγιγνώσκειται δε ὁ χαρακτήρ ἐκάστου πολιτεύματος κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Διότι ὁ χαρακτήρ ἐκδηλοῦται σύμφωνος με τὴν υπάρχουσαν προαίρεσιν. Ἡ δε προαίρεσις ἀναφέρεται εἰς τὸν σκοπὸν. Εἰρηγήσαμεν ἀνωτέρω εἰς ποῖα μέλλοντα ἢ υπάρχοντα πρέπει ν' ἀποβλέπουν οἱ προτρέποντες καὶ ἐκ ποίων προτάσεων πρέπει νὰ καταρτίζονται αἱ ἀποδείξεις περὶ τοῦ συμφέροντος ἀκόμη δε καὶ δια ποίων επιχειρημάτων καὶ κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἠμπορούμεν νὰ ομιλήσωμεν περὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῶν νόμων ἐκάστου τῶν πολιτευμάτων· καθ' ὃ μέτρον ἦτο τούτο δυνατόν εἰς τὸ προκειμένον σύγγραμμα. Ἄλλως τε δε τὰ θέματα αὐτὰ ἐξητάσθησαν με ἀκριβείαν εἰς

Κείμενο 20ο: Η ιδιότητα του πολίτη

Ὁ δὲ πολίτης οὐ τῷ οἰκεῖν που πολίτης ἐστίν (καὶ γὰρ μέτοικοι καὶ δοῦλοι κοινωνοῦσι τῆς οἰκίσεως), οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε καὶ δίκην ὑπέχειν καὶ δικάζεσθαι (τοῦτο γὰρ ὑπάρχει καὶ τοῖς ἀπὸ συμβόλων κοινωνοῦσιν, καὶ γὰρ ταῦτα τούτοις ὑπάρχει - πολλαχοῦ μὲν οὖν οὐδὲ τούτων τελέως οἱ μέτοικοι μετέχουσιν, ἀλλὰ νέμειν ἀνάγκη προστάτην, διὸ ἀτελῶς πως μετέχουσι τῆς τοιαύτης κοινωνίας), ἀλλὰ καθάπερ καὶ παῖδας τοὺς μήπω δι' ἡλικίαν ἐγγεγραμμένους καὶ τοὺς γέροντας τοὺς ἀφαιμένους φατέον εἶναι μὲν πως πολίτας, οὐχ ἀπλῶς δὲ λίαν ἀλλὰ προστιθέντας τοὺς μὲν ἀτελεῖς τοὺς δὲ παρηγμακώτας ἢ τι τοιοῦτον ἕτερον (οὐδὲν γὰρ διαφέρει, δηλον γὰρ τὸ λεγόμενον). Ζητοῦμεν γὰρ τὸν ἀπλῶς πολίτην καὶ μηδὲν ἔχοντα τοιοῦτον ἔγκλημα διορθώσεως δεόμενον, ἐπεὶ καὶ περὶ τῶν ἀτίμων καὶ φυγάδων ἔστι τὰ τοιαῦτα καὶ

Ὁ δε πολίτης δεν εἶναι πολίτης εκ του λόγου ὅτι εἶναι κάτοικος ωρισμένου τόπου - (διότι καὶ οἱ μέτοικοι καὶ οἱ δοῦλοι μετέχουν τῆς οἰκίσεως τῶν πολιτῶν, χωρὶς να εἶναι πολίται) -, οὔτε ο ὑπαγόμενος εἰς τάξιν ρυθμιζόντων τας βιοτικές αὐτοῦ σχέσεις, οὕτως ὥστε να δύναται να κατηγορηθῆ καὶ να εἰσαχθῆ εἰς δίκην - (διότι τοῦτο ὑπάρχει καὶ δια τους εκ των εμπορικών των πόλεων συμβάσεων υποχρεουμένους, καθ' ὅσον δύναται οὔτοι να εἰσάξουν καὶ να εἰσαχθούν εἰς δίκην - ἐνὼ πολλαχοῦ οἱ μέτοικοι δεν μετέχουν τελείως των δικαίων τούτων, ἀλλ' ἀνάγκη να ἐκλέξουν εκ των πολιτῶν προστάτην, διο καὶ ἀτελῶς πως μετέχουν τῆς τοιαύτης των δικαίων κοινωνίας) - Ἀφ' ἐτέρου, ως καὶ τους παῖδας τους μη ἐγγεγραμμένους ἀκόμη, οὕτω καὶ τους γέροντας τους ἀπηλλαγμένους των υποχρεώσεων του πολίτου δύναται να ονομάση πολίτας¹, οὐχὶ ὁμως καὶ ὅλως ἀπολύτως, ἀλλὰ προσθέτων δια τους μεν το «ἀτελεῖς» δια τους δε το «παρηγμακώτες» ἢ ἄλλον τινα των τοιούτων χαρακτηρισμῶν (καθ' ὅσον κατ' οὐδέν διαφέρουν, διότι φανερόν εἶναι το λεγόμενον). Ἡμεῖς ζητούμεν να γνωρίσωμεν τις ο ἀπολύτως πολίτης, ο ουδεμίαν ἔχων τοιαύτην ἔλλειψιν δεομένην διορθώσεως, διότι δύναται να ἐγερθοῦν τοιαῦτα ζητήματα καὶ περὶ των εσπερημένων δια δικαστικής ἀποφάσεως των δικαιωμάτων του πολίτου καὶ περὶ των

¹ Εἶναι χρήσιμο να μάθουν οἱ μαθητές ὅτι εκτός ἀπό τις κοινωνικές ομάδες που αναφέρονται στο ἀπόσπασμα του σχολιασμοῦ βιβλίου ἦταν τα παιδιά καὶ οἱ νέοι, οἱ γέροντες ἀλλὰ καὶ ἄτομα με την ιδιότητα του πολίτη που την ἔχαναν κάθε φορά που ἓνα πολίτευμα εἶχε συμφέρον να τους ἀπομακρύνει ἀπό την ενεργὸ συμμετοχή. Σχετικὰ με τους νέους, για παράδειγμα, ἴσχυαν τα ἐξῆς: Στην Αθήνα οἱ ἐφηβοὶ κατὰ το δέκατο ὄγδοο ἔτος τῆς ἡλικίας τους ἐγγράφονταν στους καταλόγους των δημοτῶν καὶ λάμβαναν την πανοπλία, την λεγόμενη «δπλα ἱερά» μετὰ ἀπό διετή ἀσκηση (μορφὴ ζωῆς που ἀντιστοιχεῖ στη σημερινὴ στρατιωτικὴ θητεία) ἐγγράφονταν πολῖται.

διαφορεῖν καὶ λύειν. Πολίτης δ'
ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται
μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ
ἀρχῆς.

εξορίστων καὶ αντιρρήσεις καὶ λύσεις
διάφοροι να προσάγονται. Ο ἀπολύτως δε
καὶ ἀπλῶς πολίτης δι' οὐδενός ἄλλου
χαρακτηριστικῶς στοιχείου ὀρίζεται ἐπὶ το
βέλτιστον, ἢ δια τοῦ ὅτι μετέχει τῆς
δικαστικῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀρχῆς.

Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1275a - 1275 b 21. (Μετάφραση: Π. Λεκατσάς)